УДК 349.6

Волятицька Н.Л.,
викладач Харківського економіко-правового університету

Інституційний статус та особливості конституційно-правових норм в галузі екологічного права

Виявлення правової природи та специфіки конституційно-правових норм, що регулюють екологічні відносини, вимагає звернення до їх системної належності, тобто до визначення місця позначеної групи норм в системі галузі екологічного права, оскільки галузі права притаманна властивість надавати своїм складовим (підгалузям, інститутам, нормам) особливостей, обумовлених її предметною основою. Отже, основними завданнями даного дослідження є: обрання правильного підходу та комплексу дослідницьких методів, визначення правового статусу тих конституційно-правових норм, які стосуються екологічного права та їх видова диференціація. Крім того, при дослідженні проблеми щодо системної належності конституційно-правових норм, що регулюють екологічні відносини, необхідним є внесення ясності та обґрунтованої визначеності в деякі поняття, що застосовуються для позначення тих чи інших правових явищ дійсності, зокрема, - відносно назви вказаної галузі права, як системи, що вбирає в себе конституційно-правові норми та щодо визначення поняття конституційних засад та його співвідношення з поняттям принципу взагалі.

Дослідженню конституційних засад екологічного права в науковій та навчальній літературі приділялася певна доля уваги, як українськими, так і російськими науковцями, зокрема, в працях таких авторів, як: В.В. Костицький [10, с. 49-55], В.В. Петров [15], В.І. Андрейцев [2], І.І. Каракаш [1, с. 206-208, 252-258], М.М. Малишко [14, с. 58-60], Г.В. Тищенко [19, с. 25-27], Ю.С. Шемшученко [25, с. 64-75], М.В. Шульга, А.П. Гетьман, В.К. Попов [7, с. 30, 73-76]; С.А. Боголюбов [4, с. 24-27], М.М. Бринчук [5, с. 106-112] та інших, має місце висвітлення питання відносно складу «екологізованих» конституційно-правових норм, їх класифікації, значення, приналежності до системи норм екологічного права, але не визначається їх місце в цій системі, співвідношення з іншими утвореннями галузі екологічного права. Виходячи з вищевикладеного, слід

зазначити, що метою даного дослідження є встановлення й обґрунтування галузевого статусу позначеної групи норм та можливості визнання їх системної повноцінності.

Як відомо, в теоретичному опрацюванні правової проблематики взагалі, та проблем екологічного права зокрема, важливим моментом є позначення меж методологічної коректності. В процесі дослідження місця конституційних засад в системі екологічного права, системної повноцінності та видової диференціації вказаного галузевого утворення можна виділити два аспекти.

Перший – полягає у встановленні факту наявності в екологічному праві конституційних норм, які регулюють відносини, що охоплюються предметом вказаної правової галузі.

Другим аспектом дослідження є висунення теоретичних положень, що вказують на інституційний статус конституційних засад в екологічному праві, можливість його стислого та широкого розуміння, внутрішнього видового розмежування норм вказаного правового інституту у відповідності до певних критеріїв та твердження про системну повноцінність цього інституту.

Більш високий ступінь ефективності в дослідженні місця конституційно-правових норм в галузі екологічного права може бути досягнутий завдяки правильності обрання та застосування дослідницького методу та підходу. Причому, необхідно наголосити на характері співвідношення методу та підходу дослідження.

Отже, підхід визначає основний шлях, стратегію вирішення поставленого завдання наукового дослідження. В свою чергу, метод пов'язаний із послідовністю та доцільністю, системністю та нормативністю характеру прийомів та способів, які використовуються у дослідженні. Методологічний підхід – це принципова методологічна орієнтація наукового дослідження, точка зору на об'єкт, поняття або принцип, який задає загальну стратегію дослідження [9, с. 87-88].

Слід вказати на той факт, що поняття методу наукового дослідження, на відміну від підходу, досить широко обговорюється в системі юридичних наук, зокрема, в науці екологічного права. Категорія підходу аналізується лише в методологічній літературі в межах виявлення особливостей системного підходу [9].

Сьогодні методологія системи юридичних наук взагалі та науки екологічного права, зокрема, є такою, що акумулює в собі значну кількість підходів та методів, отже, для кращого розуміння сут-

ності правової проблеми та більшої повноти розкриття існує можливість звернутися до системного підходу щодо її вивчення, що є в даному випадку найбільш прийнятним. Це твердження випливає з осмислення того факту, що специфіка явища (в тому числі й такого, що має правову природу – зокрема, конституційних засад), яке досліджується, визначається його належністю до системи (до галузі екологічного права) та місцем у вказаній системі (інституційним статусом). Для збереження логічності та послідовності викладення матеріалу та проведення дослідження окресленої проблеми необхідно обрати дедуктивний метод дослідження, який передбачає спрямування вивчення правових явищ від загального до особливого. Важливо наголосити на тому, що тут мається на увазі не метод правового регулювання екологічних правовідносин (мова йде не про критерій розмежування правових галузей), а суто науковий метод як сукупність прийомів та способів, завдяки застосуванню яких, здійснюється наукове оцінювання правових явищ (метод в науці екологічного права). Цей метод не є суто методом системи юридичних наук, а являє собою сукупність логічних прийомів та способів дослідження певних явищ шляхом логічних умовиводів від загального до одиничного, від загальних суджень до часткових чи до інших загальних висновків.

Слід вказати на той факт, що екологічне право та «екологізовані» конституційно-правові норми співвідносяться як система та її складова, тому існує необхідність попереднього виявлення особливостей цілого з метою подальшого встановлення специфіки та місця частки в ньому. Отже, на статус загального в даному випадку претендує система екологічного права, з акту пізнання якої слід починати дослідження. Потім шляхом поступового поділу виявлених особливостей загального, буде здійснено перехід до часткового – конституційних засад (як складової системи екологічного права), тобто до одиночного утворення, яке потребує наукового оцінювання.

Викладене свідчить, що дослідження специфіки конституційних засад в екологічному праві подане в зворотному щодо індукції порядку, оскільки процес пізнання місця та статусу конституційних засад в межах одного з елементів системи права за логікою прийнятно починати з загальносистемної побудови галузі екологічного права як більш значного структурного утворення (ніж правовий інститут, на статус якого претендують конституційні засади) в системі права.

Екологічне право – це об'єктивно відокремлена в межах системи права сукупність взаємопов'язаних правових норм, що об'єднані на підставі спільності предмета та метода правового регулювання. Але ж така сукупність норм є не просто штучно скомпонованою галузевою зоною зосередження засобів юридичного врегулювання, а виступає як реально існуючий специфічний елемент системи права.

Питання щодо місця конституційних засад в системі екологічного права може бути вирішене лише при наявності чіткого уявлення про статус екологічного права в системі права України. В свою чергу це дозволить виявити характер поєднання конституційних еколого-правових норм та можливість визнання їх самостійним правовим інститутом.

В еколого-правовій літературі не має єдності поглядів відносно визначення поняття та сутності екологічного права, при цьому спектр точок зору з даного питання є досить широким й охоплює думки, як щодо різної природи екологічного права – правової галузі (самостійної або комплексної), так і щодо взагалі повної відсутності такої галузі права [1, с. 191].

До представників іншої точки зору відноситься професор В.І. Андрейцев, на думку якого екологічне право є комплексною галуззю, оскільки включає в себе норми природоресурсного, природоохоронного та антропоохоронного права [2, с. 11].

Аналогічної точки зору дотримувався професор І.Ф. Панкратов [18, с. 123] та інші автори (С.О. Бєлашенко, В.В. Костицький, В.М. Яковлєв), вказуючи, що екологічне право є комплексом, який складається з трьох частин – природоресурсного права, природоохоронного права та «екологізованих» норм інших правових галузей [26, с. 35].

В свою чергу М.М. Бринчук вважає, що взагалі слід вести мову не про екологічне право, а про право навколишнього середовища [5, с. 6].

Однак вказана назва галузі не є вдалою, адже під навколишнім середовищем розуміють трансформоване людиною природне середовище, яке стало придатним для її проживання. Більш коректним є поняття навколишнього природного середовища, тобто все інше природне оточення людини, що не було піддане впливу антропогенної діяльності (слід пам'ятати, що оточення взагалі може бути природним або соціальним [12, с. 4]).

Конституція України закріпила та запровадила новий термін «довкілля» (але назва галузі – довкільне право також не є досконалою), що означає – «зовнішнє оточення» (мається на увазі новизна вказаного терміна відносно екологічного права, а не всього багатоманітного наукового знання).

В лексичному значенні та буквальному розумінні позначений термін вказує на те, що є довкола нас, бо префікс «до» позначає охоплення, сконцентрованість навколо, біля чогось, поряд з чимось, тобто те, що оточує людину; отже, може бути розтлумачено як простір та об'єкти оточення природного, соціального, виробничого, антропогенного походження.

Таким чином, можна вказати, що поняття навколишнє середовище є більш узагальненим, ніж поняття «навколишнього природного середовища», тобто характер їх співвідношення оцінюється як - ціле та його частка, причому останнє може виступати як одне із значень навколишнього середовища поряд з соціальним, побутовим та іншим середовищем.

Отже, існує необхідність конкретизації вказаного поняття в нормах Конституції України та в запропонованій назві певної правової галузі (право навколишнього природного середовища).

Як зазначає В.І. Андрейцев, вищевказані поняття можна ототожнювати лише за умови визначення навколишнього середовища як сукупності природних та природно-соціальних умов і процесів [2, с. 64].

Вживання поняття «навколишнього середовища» є некоректним, оскільки в ньому також має місце тавтологія, допущена при перекладі з англійської - «environment» (environment – з англійської – навколишнє природне середовище [23, с. 238]). Суто українське поняття «довкілля» є найбільш близьким до вживаної категорії.

Професор Н.Ф. Реймерс писав, що цей термін є «багатозначним та фактично безграмотним», оскільки слово «оточуючий» вимагає пояснення - «оточуючий кого?» (навколишній відносно кого?) [17, с. 13].

Але ж при цьому також важливо враховувати не тільки той факт, кого оточує середовище, а і те, яке це оточення – сукупність яких факторів воно в себе вбирає. Вказана міра конкретизації відносно поняття, що розглядається, має достатньо високу ступінь значимості, оскільки дозволяє вносити в дослідження явища необхідну повноту, а в чинне законодавство – уточнення.

Важливо звернути увагу на той факт, що в екологічному праві питання про вживання понять та їх зміст набуває особливого юри-

дичного значення. Такі поняття виступають засобом вираження певних цілей та визначення об'єктів екологічно коректної (прийнятної) поведінки. Крім того, ці поняття пов'язані зі змістом правових норм.

На підставі викладеного, можна стверджувати, що екологічне право – самостійна правова галузь, в системі якої відповідні норми права поєднуються в правові інститути, які призначені для врегулювання окремої сторони екологічних відносин. Вказана назва не потребує зміни, оскільки вона повністю відповідає специфіці предметної області позначеної галузі. При можливому наданні цьому питанню принципового значення, допустимим є вживання поняття «право навколишнього природного середовища».

Враховуючи можливість підгалузевої диференціації екологічного права та надання йому статусу самостійної галузі в системі права, все ж слід вести мову про наявність у вказаній сукупності конституційно-правових норм. При цьому постає питання не тільки відносно галузевої належності вказаних норм, а й щодо підгалузевого їх відношення. Не зважаючи на відсутність єдності уявлень відносно визнання екологічного права самостійною галуззю, наділення конституційних норм інституційним статусом має особливе значення (навіть при нечіткості визначення підгалузевої належності таких засад). Адже, виходячи з аналізу конституційних положень (норм), що мають екологізований характер, можна раціонально узагальнити вказані правила (норми) з одночасним врахуванням помилок, що, можливо, допущені в процесі поверхневого та досить радикального галузевого поділу системи права. Якщо на рівні системи права це міжгалузевий правовий інститут, то на галузевому рівні – це міжпідгалузеве утворення галузі екологічного права.

Для надання необхідному логічному зв'язку в системі екологічного права статусу повноцінності, треба дослідити її елементи (зокрема, конституційні норми, що регулюють екологічні відносини) та основні форми прояву, до яких відносять правову концепцію, правові відносини та правові норми.

Важливо зауважити, що вказані свідчення наявності в правовому просторі «екологізованого» інституту конституційних засад мають дещо нижчий рівень ускладненості, ніж форми прояву самої галузі екологічного права, але вони зберігають свою сутність (доктринальну, нормативну та пов'язану з правовідносинами) навіть при зменшенні ступеня їх узагальненості.

Природа правового інституту конституційних засад пов'язана з сукупністю норм (правил), що належним чином організовані навколо

однієї головної ідеї. Ідея, покладена в основу цього інституту полягає в тому, що держава (як, до речі, й право) повинна реалізувати певну функцію в галузі довкілля (в сфері екологічних відносин).

Необхідність вказаного правового інституту в галузі екологічного права полягає в координації юридичних правил (конституційно-правових норм) та послідовності юридичної системи (екологічного права). Причому юридичні правила – це не просто відокремлені та незалежні одне від одного норми, а норми, згруповані в організовані комплекси, які утворюють порядок з особливим типом суспільних відносин, однією керівною ідеєю та спільними духовними засадами.

Так, конституційні засади в системі екологічного права – це самостійний правовий інститут, який являє собою сукупність закріплених в Конституції України правових норм (юридичних правил), що регулюють певну сторону якісно однорідних суспільних відносин. Якісна однорідність цих відносин полягає в їх екологічній спрямованості (ідеї). Такі екологічні відносини є предметом правового регулювання норм інституту конституційних засад та своєрідним потенціалом для вказаної групи юридичних правил. Окреслений правовий інститут повністю відповідає такому органічному та системному комплексу юридичних правил, які об'єднані однією метою (збереження сприятливого природного середовища для теперішнього та прийдешнього поколінь, закріплення в Основному Законі держави певних напрямків її діяльності в сфері екології) та здійснюють управління таким проявом суспільного життя, як екологічні відносини.

Існують вагомі підстави для наділення конституційних засад статусом правового інституту в системі екологічного права.

Як зазначає В.М. Хропанюк, правовий інститут – це відмежований комплекс правових норм, що регулюють різновид певного виду відносин та є специфічною частиною галузі права. Саме через правові інститути норми права утворюють правові галузі. [24, с. 292].

Сукупність «екологізованих» конституційних норм не можна зводити до однієї правової норми, оскільки – це більш ускладнений елемент в межах вказаної галузі права. Крім того, не слід ототожнювати його з принципами (інколи керівні положення можуть співпадати з певними ідеями правового інституту). Але, забезпечуючи інститут конституційних засад екологічного права головною ідеєю та кінцевою метою, як загально-правові, так і галузеві прин-

ципи не можуть утворювати самостійний правовий інститут, вони лише нормативно та ідейно наповнюють його.

Вченими категорія принципів визначається через поняття керівних засад, ідей та положень (начал або основ) [3, с. 168-170], виходячи з цього можна стверджувати, що в проблемі виявлення характеру співвідношення принципів та засад, поняття засад виступає як більш узагальнене (найближча родова категорія), бо ж саме через нього визначається поняття принципу.

Однак це не означає, що конституційні засади можна розглядати як сукупність принципів. Даний правовий інститут є системою правових норм, зміст яких наповнений не тільки положеннями-принципами. Взагалі термін «засада» визначає сутність як керівних начал, основ, підвалин, так і самих принципів.

За тлумачним словником, «засада» - це основа чогось, те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; вихідне, головне положення, основа світогляду, правило поведінки; спосіб чи метод здійснення чого-небудь [6, с. 324].

В свою чергу, принципом вважається основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення чогось; правило, покладене в основу діяльності тощо [6, с.941].

Тобто, оцінюючи характер співвідношення позначених понять слід зауважити, що принцип охоплюється поняттям засад, що носить більш високий ступінь узагальненості.

Для того, щоб норми-принципи, завдяки яким здійснюється управління суспільством, утворили узгоджену систему, вони повинні бути організовані у відповідному порядку, який визначає для кожної норми своє місце серед інших норм-принципів. Не зважаючи на структурне різноманіття правових систем, завжди існує ієрархія правил, що містяться в них. Позначена ієрархія виступає головним елементом юридичної конструкції [3, с. 160].

Кельзен вказав, що юридичний порядок має вигляд піраміди побудованих за певною ієрархією правил, кожне з яких набуває сили обов'язкової норми виключно завдяки відповідності нормі вищого рівня піраміди. В верхівці такої піраміди, після фундаментальної норми наднаціонального рівня (міжнародних норм), розташована Конституція [8, с. 216-217]. Не випадково висока ступінь узагальненості складає характерну рису Конституції України [22,

с. 16], оскільки вона містить принципові положення правового регулювання різних суспільних відносин, в тому числі екологічних.

Отже, дієвість кожного з таких правил, які закріплюють певні принципи, обумовлена відповідністю перших узгодженим з нормами міжнародного характеру конституційно-правовим нормам, тобто критерієм визначення ієрархічних відносин між нормами права є юридична сила. Однак слід зауважити, що в системі загально-правових та екологізованих норм-принципів, закріплених Конституцією, не існує зв'язків субординації, тобто принципи інституту конституційних засад в екологічному праві рівновеликі і не перебувають у стані взаємопідлеглості. При цьому, необхідно враховувати той факт, що принцип, в тому числі і в екологічному праві, - це завжди узагальнена сутність явища. А суті не буває більше або менше, її завжди стільки, щоб надавати явищу, предмету якісної самобутності [13, с. 51].

Конституційні принципи є універсальними та притаманними усім правовим галузям. В системі галузі екологічного права загально-правові принципи є результатом відтворення конституційних принципів в екологічному законодавстві.

Згідно зі ст. 8 Конституції України, в Україні визнається та діє принцип верховенства права, який означає, що правове регулювання екологічних відносин здійснюється на підставі пріоритету основних ідей, які склалися при взаємодії відповідних суб'єктів з навколишнім природним середовищем.

Як зазначає О. Ткаченко, в даному випадку йдеться про певні правові ідеї (постулати), які первісно перебувають в еколого-правовій матерії, і, насамперед, в принципах галузі та екологічних правах людини. Принципи права відображають закономірності розвитку суспільства в цілому. Вони можуть існувати у різних формах: у вигляді вихідних правових теорій та концепцій, як правові орієнтири для суб'єктів права, у вигляді вимог правового регулювання та певних правових цінностей. Цінність галузі права виявляється в сукупності принципів правового регулювання, що характеризують особливості галузевого режиму регулювання [21, с. 66].

Значить, для існування та функціонування правового принципу не має значення, знайшов він своє закріплення у якості певної правової ідеї, духовної підвалини, чи ні. Правовий принцип може існувати та діяти, тобто впливати на правове регулювання поза нормами права, наприклад, у правосвідомості.

В свою чергу, поняття правових засад в більшій мірі пов'язане з законодавством, адже саме закон містить в собі основні відправні положення врегулювання суспільних відносин. Конституційні засади в системі галузі екологічного законодавства являють собою сукупність положень Конституції України та Конституції Автономної Республіки Крим, що регулюють екологічні відносини, тобто – це та частина конституційно-правових норм, що мають екологічну спрямованість та містять в собі норми-принципи.

Реалізація принципу верховенства права в екологічному праві (в об'єктивному аспекті права) означає панування, пріоритет основних ідей, відповідно до яких будується вся система взаємовідносин суспільства та природи, в системі правових заходів впливу на екологічні відносини з метою їх упорядкування, охорони та розвитку. В галузевих принципах екологічного права знаходять своє втілення зазначені первинні еколого-правові ідеї, які зумовлені розвитком суспільства, природи та самої соціальної дійсності. Насамперед, це – об'єктивна неможливість біологічного існування людини поза екосистемою, природна здатність до всебічного задоволення різноманітних інтересів людини шляхом взаємодії з навколишнім природним середовищем, природна потреба людини в «чистому» навколишньому природному середовищі, безумовна необхідність відтворення та збереження довкілля. Відповідно до зазначених ідей, система еколого-правових норм формується та функціонує на підставі таких загально-правових принципів, як: принцип гуманізму (відповідність законодавства основам збереження навколишнього природного середовища тощо), принцип соціальної справедливості (право на безпечне для життя та здоров'я довкілля, на користування природними об'єктами), принцип законності (дотримання вимог екологічного законодавства, незаподіяння шкоди природі), принцип міждержавного співробітництва в галузі екології, принцип демократизму прийняття рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, принцип поєднання заходів стимулювання належного (раціонального) природокористування і юридичної відповідальності за екологічні правопорушення [19, с. 9-10].

Крім того, важливо зауважити, що саме через систему принципів екологічного права, які знайшли втілення в конституційно-правових нормах, відбувається формулювання та розуміння змісту природних екологічних прав. Принцип верховенства права (ст. 8

Конституції України) відносно суб'єктивних екологічних прав можливо розглядати як панування первинних еколого-правових ідей, втілених у природничих (невід'ємних) правах людини. До речі, зі змісту вказаних прав можна виділити первинні еколого-правові ідеї всієї галузі права. Існування вказаного принципу дозволяє визначити оптимальні, найбільш доцільні шляхи, засоби і методи пізнання екологічних правовідносин та їх регулювання. Цей принцип впливає на різноманітні напрями державотворення, і, насамперед, на законотворчу та правозастосовну діяльність [21, с. 67].

Важливо також зауважити, що між конституційними нормами, які регулюють екологічні відносини, існують логічні та матеріальні зв'язки, що утворюють певну ієрархію у врегулюванні екологічних відносин. Така ієрархія дозволяє сформулювати кінцеву мету наявного утворення в межах галузі екологічного права та виявити характер співвідношення цієї мети із засобами її досягнення.

Значить, відповідні юридичні правила (конституційні норми) знайшли для себе в загальній меті (ідеї врегулювання екологічних відносин на рівні Основного Закону держави) місце дотику та утворили таким чином відповідний інституційний елемент. В свою чергу, можна стверджувати, що екологічні відносини, які можуть бути об'єктом аналізу, поєдналися навколо такої системоутворюючої одиниці, як правовий інститут конституційних засад. Цей факт свідчить про те, що „екологізовані" конституційні норми утворили таку сукупність, яка може претендувати на статус повноцінного правового інституту. Зміст покладених в його основу правил (норм) закладає відповідні ідейні підвалини та окреслює основні напрямки діяльності держави та законодавця в сфері екології – в процесі створення нормативно-правової бази для регулювання екологічних відносин з урахуванням положень Конституції України - Основного Закону, що має вищу юридичну силу.

Інститут конституційних засад в екологічному праві наділений ознаками, які підсилюють його значимість та ступінь індивідуальності й специфічності як відносно проявів цього утворення в інших галузях права, так і стосовно інших елементів галузі екологічного права.

Для правового інституту конституційних засад екологічного права характерна відносна сталість. Мова в даному випадку не може йти про тривалість цього інституту, оскільки застосування вказаної ознаки є більш прийнятне щодо певного процесу (діяль-

ності). Виявлення особливостей історичного розвитку цих засад дає підстави вважати його перманентним. Тим більше, що Основний Закон держави існував і буде існувати, оскільки він залишається головним елементом будь-якої національної правової системи [22, с. 20], а зміна екологізованих норм в ньому може бути здійснена, але ж, зокрема, сама екологічна функція держави буде мати конституційне закріплення (можуть змінитися напрямки реалізації такої функції). Навіть при прийнятті єдиного кодифікованого акту, нагальна потреба в якому значно зростає сьогодні, - Екологічного Кодексу України, та приведення норм Конституції у відповідність до євростандартів - конституційні засади в екологічному праві залишаться в ролі досить стабільного правового інституту, «живучість» якого ні в якому разі не може залежати від волі зацікавлених осіб, оскільки випливає із застосування об'єктивного права [14, с. 60].

В будь-якому випадку сучасна правова система буде прагнути адаптувати цей інститут до умов суспільного життя, оскільки природа кризової екологічної ситуації, яка склалася сьогодні, є такою, що остання не може, навіть з часом, бути зведена нанівець. Адже, як відомо, важливою властивістю Конституції є її реальність [22, с. 59], тобто відповідність її норм тій системі екологічних відносин, що склалася в сучасному суспільстві. Інститут конституційних засад екологічного права повинен сприяти розвитку прогресивних тенденцій в сучасному суспільстві та в державі, зокрема, сталому розвитку, спрямованість на який також вимагає інтеграція України до ЄС. Норми позначеного інституту спрямовують екологічну діяльність різних елементів державного механізму та створюють умови для формування екологічно прийнятної поведінки людини у її відношенні до навколишнього природного середовища відповідно до екологічної ситуації, яка склалася в системі відносин «людина - природа».

Об'єктивне право наділило цей правовий інститут стійкістю його організації. Задані правом межі для розвитку екологічних відносин становить система конституційних та інших «екологізованих» норм. Отже, можна стверджувати, що даному інституту притаманна систематичність, адже його юридичні норми (правила) групуються навколо не тільки вказаної ідеї, але й навколо відповідних осіб (суб'єктів екологічних правовідносин) та принципів. Тобто позначені особи та норми виступають в ролі конститутивних елементів такого правового елементу, як інститут конституційних засад в екологічному праві [20, с. 78-80].

Слід також зазначити, що сьогодні цей правовий інститут не просто надбання однієї галузевої системи, - це міжгалузеве утворення, яке набуває специфіки в межах певної галузі, зокрема, – в системі екологічного права. Особливий характер конституційних засад в екологічному праві зумовлений тим, що екологічне право – така галузь, особливості якої пов'язані з предметом її правового регулювання (сутністю екологічних відносин). Ці засади є не тільки базою розвитку екологічних відносин, а й знаходяться в залежності від законів розвитку природи, отже, повинні їх враховувати та відображати.

Конституційні засади екологічного права, як самостійний правовий інститут, являють собою сукупність закріплених в Конституції України правових норм, що регулюють певну сторону якісно однорідних суспільних відносин. Якісна однорідність цих відносин полягає в їх екологічній спрямованості. Такі відносини є не тільки предметом правового регулювання вказаного інституту, а й своєрідним потенціалом для вказаної групи норм.

Інститут конституційних засад екологічного права можна розглядати як в широкому, так і в стислому розумінні, причому в обох випадках позначений галузевий елемент представлений сукупністю правових норм, що є безумовно визначальними в регулюванні екологічних відносин.

До речі, характер такого розуміння обумовлений особливостями конституційних норм, що регулюють екологічні відносини та співвідношенням норм Конституції України з іншими нормами, що також заявляють претензію на конституційність. Цей факт треба враховувати, оскільки мова все ж таки йде про особливості інституту конституційних засад, тобто норм конституційних актів різних рівнів. Щодо вказаних конституційних норм (назвемо їх конституційними нормами другого порядку), то найбільш яскраво вони проявляються відносно розмежування повноважень в сфері екологічних правовідносин (зокрема, норми Конституції Автономної Республіки Крим, Рішення Конституційного Суду). Однак, важливо зауважити, що в Україні, як унітарній державі, ця проблема не набуває такого ступеня актуальності, як це має місце в Російській Федерації, де постає питання про розподіл повноважень між самою Федерацією та відповідними федеральними суб'єктами [5, с. 126-127]. Поняття конституційних засад в розгорнутому вигляді пов'язане із сукупністю норм, що закріплені не тільки в Конституту-

ції України, а й інших актах, зокрема, в Конституції Автономної Республіки Крим, рішеннях Конституційного Суду України, нормах міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України.

У вузькому розумінні конституційні засади в екологічному праві – це сукупність норм Конституції України, що регулюють відносини, пов'язані з утвердженням екологічної безпеки, забезпеченням раціонального природокористування та охороною навколишнього природного середовища.

Складові позначеного правового інституту підлягають зовнішній та внутрішній видовій диференціації.

Норми, що складають правовий інститут конституційних засад екологічного права (в стислому розумінні) прийнято групувати за такими основними блоками:

1) власне екологічні норми (ст.ст. 16, 50, 41, 66 Конституції України), що становлять основу конституційного ладу;

2) норми, які містять правові вимоги в сфері використання природних ресурсів, визначення правового режиму природних об'єктів та встановлення правового статусу суб'єктів природокористування (ст.ст. 13, 14 тощо);

3) норми, які закріплюють компетенцію органів державної влади та місцевого самоврядування, Автономної Республіки Крим в сфері екології (розділ IV – VI Конституції України);

4) норми, які закріплюють екологічні права та обов'язки громадян [1, с. 207].

Це загальна модель групування «екологізованих» конституційно-правових норм за блоками. В її основу покладений критерій спрямованості, визначеності вказаних норм у врегулюванні екологічних правовідносин.

Класифікація (всередині позначених блоків) норм інституту конституційних засад в екологічному праві може бути проведена за різними критеріями. Так, в залежності від часткової інституційної належності норм цього інституту в системі галузі екологічного права можна виділити:

1) норми інституту права власності на природні ресурси;

2) норми інституту права природокористування;

3) норми інституту екологічної безпеки;

4) норми інституту юридичної (екологічної) відповідальності;

5) норми інституту управління охороною навколишнього природного середовища та раціональним природокористуванням тощо.

За специфікою суб'єктного закріплення повноважень в галузі екології елементів державного механізму, з урахуванням принципу поділу єдиної державної влади, слід виділяти:

1) норми, що встановлюють повноваження органів законодавчої влади (Верховної Ради України) – (Розділ IV Конституції України);

2) норми, що встановлюють повноваження Президента України (Розділ V);

3) норми, що встановлюють повноваження органів виконавчої влади (вищого органу – Кабінету Міністрів України, центральних органів – міністерств та відомств, місцевих органів) – (Розділ VI, XI);

4) норми, що встановлюють повноваження органів судової влади (Розділ VIII Конституції України);

5) норми, що встановлюють повноваження контрольно-наглядових органів (Розділ VII, XII).

Від характеру диференціації напрямків здійснення державою її екологічної функції:

1) норми, пов'язані з утвердженням екологічної безпеки;

2) норми, пов'язані з відтворенням природних об'єктів;

3) норми, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища;

4) норми, пов'язані з забезпеченням раціонального природокористування.

Таким чином, можна стверджувати, що конституційно-правові норми, які регулюють екологічні відносини, утворюють самостійний інституційний елемент в системі галузі екологічного права. Норми позначеного галузевого утворення є уособленням юридичних властивостей Конституції (реальність, вища юридична сила, легітимність, стабільність, перспективність тощо), що обумовлює специфіку досліджуваного правового інституту. Крім того, інститут конституційних засад екологічного права є системно повноцінним елементом позначеної галузі, оскільки включає в себе структурні складові (норми), що надають йому цілісності, внутрішньої організованості й упорядкованості. Це може служити підтвердженням істинності судження щодо того, що екологічне право як правова галузь є цілісною, упорядкованою сукупністю системно повноцінних інституційних елементів (тобто системою систем).

Література

1. Аграрное, земельное, экологическое право. Общие части курсов: Учебное пособие / Под ред. А.А. Погребного, И.И. Каракаша. – Х.: ООО «Одиссей», 2001. – 400 с.

2. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: Навчальний та науково-практичний посібник. – К.: Знання-Прес, 2002. – 332 с.

3. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Под общей ред. В.И. Даниленко / Пер. с фр. – М.: NOTA BENE, 2000. – 576 с.

4. Боголюбов С.А. Экологическое право (право окружающей среды): Учебник. – М.: Норма, 1999. – 688 с.

5. Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды). – М.: Юристъ, 1999. – 688 с.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В.Г. Бусел. – К.: Ірпінь, ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.

7. Екологічне право України: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / За ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги, В.К. Попова. – Х.: «Право», 2005. – 382 с.

8. Кельзен Ганс. Чисте правознавство: З дод.: Проблема справедливості / Пер. з нім. О. Мокровальського. – К.: Юіверс, 2004. – 496 с.

9. Козлов В.А. Проблемы предмета и методологии общей теории права. – Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1989. – 216 с.

10. Костицький В. Конституційне регулювання охорони довкілля: український та світовий досвід // Право України. – 2003. – № 10. – С. 49-55.

11. Костицький В. Конституція України 1996 року – модель української держави // Право України. – 2001. – № 8. – С. 16-22.

12. Лисицын Е.Н. Охрана природы в зарубежных странах. – М.: Агропромиздат, 1987. – 215 с.

13. Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. – М.: Норма, 2002. – 288 с.

14. Малишко М. Конституційні основи екологічно-правової системи України // Право України. – 2001. – № 12. – С. 58-60.

15. Петров В.В. Экологическое право России: Учебник для вузов. – М.: БЕК, 1998. – 557 с.

16. Плотникова О. Еколого-правові норми в соціальних системах // Право України. – 1999. – № 1. – С. 70-72.

17. Реймерс Н.Ф. Экология. Теория, законы, правила, принципы и гипотезы. – М.: Мысль, 1994. – 600 с.

18. Совершенствование экологического и земельного права в современных условиях: Материалы научно-практической конференции // Государство и право. – 1996. – № 5. – С. 123-125.

19. Тищенко Г.В. Екологічне право: Навчальний посібник. – К.: Юмана, 2001. – 256 с.

20. Ткаченко О. Застосування принципу верховенства права в регулюванні еколого-правових відносин: деякі аспекти // Право України. – 2004. – № 1. – С. 78-80.

21. Ткаченко О. Принцип верховенства права в регулюванні еколого-правових відносин: поняття та значення // Право України. – 2003. – № 4. – С. 63-67.

22. Тодыка Ю.Н. Конституция Украины – Основной Закон государства и общества: Учебное пособие. – Х.: Факт, 2001. – 382 с.

23. Українсько-російський словник правничої термінології / За ред. Л.В. Мисик. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 528 с.

24. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: Учебное пособие для вузов / Под ред. проф. В.Г. Стрекозова. – М.: Издательство «ДТД», 1995. – 384 с.

25. Шемшученко Ю.С. Правовые проблемы экологии / АН УССР, Институт государства и права / Отв. ред. В.Л. Мунтян. – К.: Наукова думка, 1989. – 232 с. – Библиогр.: 219-229 с.

26. Яковлев В.Н. Экологическое право. – Кишинев: Издательство «Картя Молдовеняске», 1988. – 234 с.